

Paweł Juśko*

Karta Iliady rzeźbiona ogniem w błyszczącym złocie

Recenzja książki Katarzyny Sabat, *Pedagogiczne implikacje patriotycznej działalności Tadeusza Gajdy „Tarzana” (1924–1946)*, Zamość 2024

Page of a Fire Sculpted Iliad in Shimmering Gold

A Review of Katarzyna Sabat's Book *Pedagogical Implications of the Patriotic Activities of Tadeusz Gajda "Tarzan" (1924–1946)*, Zamość 2024

[...] czy my karty „Iliady”
rzeźbione ogniem w błyszczącym złocie,
czy nam postawią, z litości chociaż,
nad grobem krzyż.

Krzysztof Kamil Baczyński¹
Pokolenie (Wiatr drzewa spienia),
fragm.

W 2024 r. zainaugurowana została seria wydawnicza pt. „Biblioteka Badań Biograficznych Akademii Zamojskiej”, której redaktorem naukowym jest dr hab. Ryszard Skrzyniarz, profesor Akademii Zamojskiej. Jednocześnie ukazała się pierwsza pozycja otwierająca serię, a jest nią publikacja dr Katarzyny Sabat pt. *Pedagogiczne implikacje patriotycznej działalności Tadeusza Gajdy Tarzana (1924–1946)*².

* Paweł Juśko (ORCID 0000-0002-8474-604X) – dr, adiunkt w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Rzeszowskiego; kontakt: pjuisko@ur.edu.pl

1 Krzysztof Kamil Baczyński, *Pokolenie (Wiatr drzewa spienia)*, fragm.,

2 K. Sabat, *Pedagogiczne implikacje patriotycznej działalności Tadeusza Gajdy „Tarzana” (1924–1946)*, Zamość 2024, ss. 348, ISBN: 978-83-61893-91-2.

Omawiana praca mieści się w nurcie współczesnego piśmiennictwa pedagogicznego związanego z biografistyką pedagogiczną, uznawaną obecnie za subdyscyplinę pedagogiczną, choć w takim rozumieniu ma ona stosunkowo krótki rodowód, o czym świadczy choćby brak jej wyszczególnienia (jako subdyscypliny pedagogicznej) w różnych typologiach pedagogiki, przywoływanych m.in. w podręcznikach do teorii wychowania³. Co więcej, wciąż trudno znaleźć leksykograficzne ujęcie definicji „biografistyki pedagogicznej” w słownikach czy encyklopediach pedagogicznych, czego dowiodły niedawne analizy dokonane przez Piotra Magierę⁴. Wspomniany badacz tłumaczy ten stan rzeczy tym, że ów termin nie utrwalił się jeszcze na gruncie pedagogiki, a same badania biograficzne w jej obrębie były po prostu niedoceniane⁵. I tu jawią się pierwsze walory opiniowanej publikacji dr Sabat. Po pierwsze – ogólny – przypomina i uświadamia ona o dynamicznie rozwijających się polskich badaniach pedagogicznych prowadzonych w tym nurcie. Po drugie – w wymiarze subdyscyplinarnym, pioniersko sięga po problematykę badawczą dotyczącą życiorysów tzw. Żołnierzy Wyklętych, określanych też „Żołnierzami Niezłomnymi”, związanych z konspiracyjnym, polskim podziemiem antykomunistycznym po drugiej wojnie światowej. Te wnioski nasuwają się jako pierwsze, powodując jednocześnie, że po tę pozycję z zainteresowaniem sięgnie zarówno pedagog – akademik, jak i nauczyciel – wychowawca – praktyk.

Pewne, zauważone przez Magiera, niedocenywanie znaczenia badań biograficznych na polu pedagogicznym stoi w sprzeczności z faktycznym ich rozwojem, czego w ostatnich latach dowodem są publikacje, zarówno w formie monografii, jak i artykułów naukowych, biorące na warsztat życiorysy bardziej, lub mniej znanych postaci, których dorobek i dokonania są częścią europejskiego bądź polskiego zasobu historyczno-kulturowego⁶. Ks. Edward

3 Z. Frączek, *Wstęp do teorii wychowania*, Rzeszów 2022, s. 29–31, tab. 2; K. Mastalski, *Zarys teorii wychowania*, Kraków 2002, s. 17–18.

4 P. Magier, *Biografistyka pedagogiczna – przyczynek do definicji*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 8 (2023) nr 1, s. 20–21, Doi: DOI: 10.36578/BP.2023.08.05; R. Skrzyniarz, *Wprowadzenie*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 1 (2016) nr 1, s. 15, DOI: 10.36578/BP.2016.01.01.

5 P. Magier, *Biografistyka pedagogiczna*, s. 21.

6 Częstym przedmiotem badań z zakresu biografistyki pedagogicznej jest aktywność osób niezwiązanych bezpośrednio z pedagogiką czy też wychowaniem, a których życiorysy posiadają walory edukacyjne; tamże, s. 26.

Walewander zauważył, iż w biografistyce pedagogicznej: „Dopiero od niedawna jako przedmiot badań bierze się częściej postacie ciekawe, wzorcowe, które kształtowały postawy ludzi w mniejszych lub większych środowiskach, niezależnie od tego, jakiego były zawodu, stanu i jaką zajmowały pozycję społeczną”⁷. Przywoływana praca Sabat jest dowodem na trafność uwagi ks. Walewandra. Badaczka sięga po postać ciekawą, z perspektywy analiz pedagogicznych nieoczywistą, pod wieloma względami wzorcową i reprezentatywną dla swojego pokolenia. Rekonstruuje i prezentując biografię bohatera, ujmuje ją w ramy osobowego wzorca wychowawczego, który można wpisać w określony ideał wychowawczy, a także uczynić go elementem oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych w szkołach. Zatem jest to praca, która spełnia kryteria biografii historyczno-pedagogicznej, bowiem:

1) przedstawia ideały wywiedzione z ideologii wychowawczych danego okresu historycznego, a następnie przedstawia sposób ich realizacji w praktyce⁸, w tym przypadku na przykładzie konkretnego życiorysu;

2) przedstawia życie bohatera w perspektywie historycznej, wydobywając z niego walory wychowawcze i kształtujące, które można implikować do oddziaływań w ramach zinstytucjonalizowanego procesu dydaktyczno-wychowawczego.

We wstępie Autorka wyjaśnia swoje motywacje związane z podjęciem tematyki ukazanej w omawianej pracy. Warto zwrócić na nie uwagę. Pierwszą jest „osobista refleksja nad kryzysem współczesnego wychowania ku wartościom narodowo-wyzwoleńczym poprzez ukazywanie wzorów takiego zachowania wśród rodzimych biografii”⁹. Tak sformułowane zdanie budzi jednak pewne wątpliwości. Współcześnie, odwołując się do dziedziny wychowania patriotycznego, trafniejszym sformułowaniem w tym kontekście jest po prostu wychowanie

7 E. Walewander, *Biografistyka pedagogiczna i jej przekaz*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2019, nr 1–2, s. 252.

8 W. Szulakiewicz, *Biografistyka i jej miejsce w historiografii edukacyjnej po II wojnie światowej*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 19/20 (2004) s. 7.

9 K. Sabat, *Pedagogiczne implikacje patriotycznej działalności Tadeusza Gajdy „Tarzana” (1924–1946)*, Zamość 2024, s. 12.

ku wartościom patriotycznym, ewentualnie narodowym i patriotycznym. O ile można mówić o tradycji narodo-wyzwoleńczej i jej kultywowaniu poprzez różnorodne inicjatywy memoratywne, religijne, kulturalne, edukacyjne bądź naukowe, o tyle w praktyce wychowawczej w szkołach będących elementem systemu edukacji niepodległego przecież państwa polskiego, trudno formować dzieci i młodzież do wartości, które były reprezentatywne dla pokoleń żyjących w okresie zniewolenia narodowego i braku własnej, suwerennej państwowości. Bardziej precyzyjnie i zarazem słusznie wyraża się Autorka nieco dalej, pisząc o „idei wychowania na rzecz poszanowania tradycji narodo-wyzwoleńczych”¹⁰.

Drugą motywacją dla Autorki była potrzeba przywrócenia prawdy o działalności antykomunistycznej Tadeusza Gajdy, zafałszowanej przez komunistyczną propagandę, trzecią zaś – brak poświęconej mu naukowej i komplementarnej biografii. Pewną cechą odróżniającą biografie pedagogiczne od biografii np. historycznych, jest założenie *a priori*, iż życiorys opisywanej postaci jest nośnikiem jedynie pozytywnych wartości, postaw, poglądów i oddziaływań społecznych, ewentualnie ukazuje drogę przemiany bohatera w tym kierunku. Trudno, aby było inaczej, skoro rekonstruowany życiorys ma być stawiany jako potencjalny osobowy wzór wychowawczy, innymi słowy ma znaleźć praktyczne zastosowanie w wymiarze pedagogicznym. Uzasadnia i zarazem usprawiedliwia to subiektywizm autorów biografii pedagogicznych względem postaci będących przedmiotem ich naukowych dociekań. Uwaga ta dotyczy również Sabat, która nadmienia, iż jej pierwsze zainteresowanie biografią Tadeusza Gajdy sięga szkoły średniej¹¹. Aspekt emocjonalny wzmacniają także liczne inicjatywy popularyzatorskie i kultywujące pamięć o Gajdzie, realizowane przez nią na przestrzeni ostatnich lat¹².

¹⁰ Tamże, s. 13.

¹¹ Tamże, s. 23.

¹² K. Sabat wymienia je we wstępie swojego opracowania. Zob. tamże, s. 24.

Duży szacunek wobec nakładu pracy i rzetelności Autorki budzi rzeczowe i staranne podejście metodologiczne, analiza i wykorzystanie dostępnej, choć stosunkowo skromnej (w większości sygnałnej, przyczynkowej i popularyzatorskiej) literatury przedmiotu, jak również szeroka kwerenda archiwalna, która pozwoliła uzyskać niezbędny materiał badawczy, właściwie usystematyzowany i zinterpretowany przez Autorkę. Wspomniany nakład pracy można dostrzec już poprzez pobieżny wgląd w bibliografię opracowania, zwłaszcza w tę jej część, zawierającą wykaz archiwaliów. „Itinerarium” badawcze Sabat obejmowało archiwa oddziałowe Instytutu Pamięci Narodowej w: Krakowie, Lublinie, Rzeszowie, Warszawie i Wrocławiu. Ponadto Autorka objęła swoją kwerendą zespoły archiwalne z archiwów państwowych w: Sandomierzu (oddział AP w Kielcach), Tarnowie, Lublinie, Rzeszowie, a także z Centralnego Archiwum Wojskowego – Biura Historycznego w Warszawie. Ponadto kwerendę pomocniczą zrealizowała w archiwach parafialnych, szkolnych, sądów okręgowych, okręgowych Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu IPN, w zbiorach muzealnych, prywatnych, organizacji pozarządowych i urzędach gminnych. Wykorzystała również materiały źródłowe drukowane (m.in. publikacje GUS, programy szkolne, sprawozdania szkolne, statuty i spisy urzędowe), akty normatywne, prasę oraz opublikowane wspomnienia. Pomimo zbudowania tak znacznej podstawy źródłowej dla swojej pracy, zdecydowała się także pozyskać 13 relacji ustnych (m.in. od członków rodziny bohatera, potomków podkomendnych z jego oddziału), czyli źródeł wywołanych, wciąż niedocenionych w naukowych rekonstrukcjach różnych perspektyw przeszłości.

Należy mieć na uwadze, że biografia, jakiego charakteru by nie miała i w ramach jakiej dyscypliny naukowej by nie powstawała, zawsze jest zjawiskiem historycznym.

Przemawiają za tym przynajmniej trzy argumenty. Pierwszy, gdyż dotyczy ona przeszłości, badacz odtwarza zamknięte czasowo, minione życie danej postaci¹³. Drugi – to aspekt metodologii badań – interpretacja źródeł będących świadectwem minionych dziejów. Gwidon Zalejko w artykule poświęconym historyczności biografii podkreślał, że „Właściwy dobór, krytyka i interpretacja materiału źródłowego ma [...] dla biografy, tak jak dla historyka, znaczenie zasadnicze”¹⁴. Trzeci argument odnosi się do właściwego przygotowania teoretycznego badacza – biografy. Innymi słowy musi on znać zarówno tło epoki, w której żył bohater biografii, jak i właściwie wpisać jego życiorys w kontekst historyczny¹⁵. Studia pedagogiczne zasadniczo nie rozwijają u swoich adeptów warsztatu naukowego badacza nauk historycznych, stąd wyzwaniem dla pedagoga jest właściwe zastosowanie metody historycznej w zakresie krytyki i interpretacji źródeł, często bardzo specyficznych m.in. ze względu na ich rodzaj, charakter, czas powstania czy też instytucje, które je wytworzyły. Zanim badacz podda je interpretacji, czy to psychologicznej, czy też socjologicznej¹⁶, musi wniknąć w wyżej wymienioną materię, rozwijając swoją wiedzę i kompetencje w tym kierunku. Analizując pracę Sabat z uwzględnieniem tych aspektów, należy uznać, iż Autorka w pełni podołała temu wyzwaniu. Znaczną część materiału źródłowego stanowiły w przypadku jej pracy akta Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego różnych szczebli organizacyjnych, przechowywane i udostępniane przez oddziały IPN. Wydatnie korzystała z protokołów przesłuchań, akt śledczych, operacyjnych, charakterystyk zbiorowych i indywidualnych, teczek osobowych¹⁷. Jak sama zaznaczyła, „do materiałów wytworzonych przez organy bezpieczeństwa państwa, badacz powinien podchodzić z ostrożnością”¹⁸. Niemniej w opinii większości historyków pracujących z tym rodzajem źródeł,

13 A. Całek, *Biografia naukowa: od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze*, Kraków 2013, s. 140.

14 G. Zalejko, *Przeciw metodzie (biograficznej). Refleksje nad historycznością biografistyki*, w: *O biografii i metodzie biograficznej*, red. T. Rzepa, J. Leoński, Poznań 1993, s. 17.

15 A. Całek, *Biografia naukowa*, s. 141.

16 J. Pieter, *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 138.

17 K. Sabat, *Pedagogiczne implikacje patriotycznej działalności Tadeusza Gajdy*, s. 21.

18 Tamże.

po weryfikacji, stają się one punktem wyjścia do stawiania nowych tez¹⁹. Ponadto w przypadku jednostkowych biografii, często dostarczają głównego materiału informacyjnego, pozwalającego na odtwarzanie nieznanych losów osób angażujących się w działalność antykomunistyczną w różnych jej wymiarach. Takim przypadkiem jest właśnie działalność Tadeusza Gajdy. Posługując się metodą biograficzną, Autorka właściwie osadziła zrekonstruowany życiorys i sylwetkę bohatera w ówczesnej rzeczywistości dziejowej, a także w specyficznym środowisku politycznym i kulturowym.

Świadomość społeczna dotycząca dokonań i niezależnościowej postawy Gajdy, jak podkreśliła Sabat, jest znikoma i stopniowo się zaciera²⁰. A jego życiorys bez wątpienia jest niezwykle i godny upamiętnienia. Fenomenem w tym przypadku jest również fakt, iż zakończył się on w tak młodym wieku, chociaż dokonania Gajdy na niwie działalności konspiracyjnej i narodowo-wyzwoleńczej są znaczące, a intensywność jego aktywności, zważywszy na młody wiek bohatera, jest zadziwiająca.

Tadeusz Gajda „Tarzan” urodził się 15 lutego 1924 r. w Charzewicach (powiat tarnobrzeski) w rodzinie Józefa i Marii z domu Łuczak. Ukończył szkołę powszechną w Nisku (gdzie rodzina Gajdów przeniosła się na początku lat trzydziestych) oraz cztery klasy Państwowym Gimnazjum im. Stefana Czarnieckiego w tej miejscowości. W czasie wojny był żołnierzem Narodowej Organizacji Wojskowej, a następnie Armii Krajowej. Jesienią 1943 r., jako członek oddziału partyzanckiego por. Franciszka Przysiężniaka „Ojca Jana”, walczył na Lubelszczyźnie m.in. w Lasach Janowskich. Będąc poszukiwanym przez NKWD i UB, wstąpił do LWP. Został przydzielony do 25. Pułku Piechoty w ramach 10. DP LWP. Fala aresztowań byłych żołnierzy AK zmusiła go do dezercji. Od marca 1945 r. działał w NZW, od kwietnia kierował tarnobrzeską Komendą Powiatową

19 A. Michalski, *Dyskusja panelowa – „Materiały IPN jako źródło historyczne. Szansa czy pułapka historyków”*, Słupsk, 25 lutego 2005 r., „Słupskie Studia Historyczne”, 12 (2006) s. 307.

20 K. Sabat, *Pedagogiczne implikacje patriotycznej działalności Tadeusza Gajdy*, s. 13.

tej konspiracyjnej organizacji wojskowej. Dowodząc kilkudziesięcioosobowym oddziałem, przeprowadził wiele akcji antykomunistycznych. Od lutego 1946 r. był inspektorem „Pogotowia Akcji Specjalnej” (PAS) inspektoratu NZW „Maria”, obejmującego powiaty tarnobrzeski, mielecki i dębicki. Od marca 1946 r. działał w Tarnowie, współpracując na tym terenie (pełnił funkcję dowódcy Obwodu III PAS „Tatar”) z lokalnymi strukturami WiN. W nocy z 7 na 8 sierpnia jego oddział został zlikwidowany przez funkcjonariuszy PUBP w Tarnowie i WUBP w Krakowie, natomiast samego „Tarzana” zatrzymano. Na mocy wyroku Wojskowego Sądu Rejonowego z 27 września 1946 r., skazano go na karę śmierci. Wyrok wykonano 14 października w krakowskim więzieniu przy ul. Montelupich, poprzez rozstrzelanie przez pluton egzekucyjny. Ciało Gajdy pochowano potajemnie na Cmentarzu Rakowickim. Zostało ono odnalezione podczas prac ekshumacyjnych w 2017 r., a następnie w 2019 r., decyzją rodziny przeniesione do grobowca na cmentarzu w Rozwadowie. 8 listopada 1991 r. Sąd Wojewódzki w Tarnowie zrehabilitował osobę Gajdy, uznając, iż jego działalność miała charakter niepodległościowy. Gajda był mężem Jadwigi z domu Naja. W chwili śmierci osierocił dwuletniego synka i roczną córeczkę²¹.

Strukturalnie omawiana praca Sabat składa się z pięciu zasadniczych rozdziałów, wstępu, zakończenia, bibliografii oraz aneksu. Autorka zadbała o streszczenie w języku polskim i angielskim, spis ilustracji, wykaz tabel, indeksy – osobowy (obejmujący zarówno tekst główny jak i przypisy) i geograficzny. Warto podkreślić fakt zaopatrzenia pracy w wymienione indeksy, gdyż wiele wydawanych obecnie prac naukowych nie posiada tych istotnych narzędzi pomocniczych. Natomiast poszczególne rozdziały ujmują życie bohatera w najbardziej logiczny sposób, w układzie chronologicznym, wyodrębniając poszczególne jego etapy.

21 Informacje dotyczące biografii Tadeusza Gajdy na podstawie pracy Katarzyny Sabat (tamże); M. Żychowska, *Represje komunistyczne w Tarnowskiem 1945–1956*, t. 1: *Miasto i powiat Tarnów*, Kraków 2013, s. 255–261, 263–265, 281–284.

Rozdział pierwszy prezentuje dzieciństwo i okres młodzieńczy Gajdy. Autorka zastosowała oryginalne i zarazem cenne dla pedagoga ujęcie tego etapu jego biografii. Zwróciła uwagę na zagadnienie rodziny jako środowiska realizującego wychowanie patriotyczne, rozważając je na gruncie teoretycznym, a następnie na tym tle omawiając praktykę rodzinną w domu państwa Gajdów – Józefa i Magdaleny – rodziców Tadeusza. Analizy te uwzględniają także odniesienia do obrazu polskiej rodziny okresu międzywojnia, w tym jej funkcji jako podstawowej komórki społecznej i narodowej, wobec której formułowano oczekiwania związane z transferem, w ramach procesu wychowawczego, określonych treści o znaczeniu kulturowym. Wnioski Autorka konfrontuje z poglądami obecnych pedagogów zajmujących się problematyką wychowania w rodzinie. W podobny sposób omawia wyodrębnione w tym rozdziale kwestie roli matki w wychowaniu dziecka i roli ojca w rodzinie. Ustalenia dotyczące tego etapu życia bohatera ukazują pierwszorzędne znaczenie tradycji rodzinnej w formacji patriotycznej młodego Gajdy (m.in. służba wojskowa ojca i jego czynny udział w wojnie polsko-bolszewickiej, jako żołnierza 17. Pułku Piechoty WP), natomiast silna kondycja duchowa tej rodziny miała wpływ na ukształtowanie w nim wysokich standardów moralnych, a także bezkompromisowej postawy względem przestrzegania własnych principów aksjologicznych. W podobnym wymiarze analizuje Autorka obszar edukacji instytucjonalnej Gajdy, realizowanej w szkole powszechnej oraz w Państwowym Gimnazjum im. S. Czarnieckiego w Nisku. Ujęła w swoich dociekaniach naukowych problematykę kształtowania się systemu oświatowego w II Rzeczypospolitej, zwłaszcza w wymiarze ówczesnych ideologii wychowawczych – wychowania narodowego i państwowego, a także związanych z nimi ideałów oraz lansowanych wzorców

osobowych. Ustalenia w tym zakresie pozwoliły Autorce odpowiedzieć na jeden ze sformułowanych we wstępie problemów badawczych, dotyczący czynników stanowiących o wyborze drogi życiowej i przyszłych decyzjach Gajdy. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na znaczenie nie tylko bezpośrednich oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych wspomnianych szkół obu szczebli programowych, ale i na przykład samych nauczycieli – „Przyszłe wydarzenia pokazały – pisze Autorka – jak istotne w codziennym życiu było wychowanie wyniesione z niżańskiej szkoły w obliczu prowadzonej polityki okupacyjnej na ziemiach polskich przez III Rzeszę. Nauczyciele, uczniowie i absolwenci tej szkoły walczyli na wojennych frontach, poświęcając swoje życie w obronie ojczyzny. Taką postawę przyjął także T. Gajda – uczeń niżańskiego gimnazjum”²².

Rozdział drugi dotyczy tematyki czasu okupacji niemieckiej i sowieckiej w życiu Gajdy. Rekonstruuje ten etap życia bohatera, Sabat przedstawiła początki jego konspiracyjnego zaangażowania, służbę w oddziale partyzanckim Franciszka Przysiężniaka „Ojca Jana”, udział w bitwie na Porytowym Wzgórzu, małżeństwo z Jadwigą Nają, a także okres związków z Ludowym Wojskiem Polskim. Ten ostatni zakończył się ostatecznie dezercją z szeregów 10. DP w lutym 1945 r. Decyzja ta, jak stwierdza Autorka, warunkowana była z jednej strony obawą o aresztowanie związane z wcześniejszą działalnością konspiracyjną w oddziale partyzanckim „Ojca Jana”, z drugiej zaś z odmiennego postrzegania zmian zachodzących w kraju, niezgodnych z wyznawanymi wartościami wyniesionymi z domu rodzinnego²³.

Rozdział trzeci ujmuje okres służby Gajdy w polskim podziemiu niepodległościowym w latach 1945–1946. Mając zaledwie 21 lat i ograniczone doświadczenie związane z pełnieniem funkcji dowódczych, Gajda został

22 K. Sabat, *Pedagogiczne implikacje patriotycznej działalności Tadeusza Gajdy*, s. 65.

23 Tamże, s. 115.

komendantem powiatu tarnobrzeskiego NZW, a w dalszej kolejności dowódcą oddziału leśnego, z którym prowadził akcje uświadamiające, rozbrojeniowe, likwidacyjne i ekspropriacyjne²⁴. Do tego etapu jego życia zalicza się również dowodzenie Obwodem III PAS „Tartar” (podległemu Okręgowi Rzeszowskiemu NZW), ukierunkowane na rozbudowę jej struktury na obszarze powiatu tarnowskiego. W ostatnim podrozdziale tej części pracy, Autorka prezentuje osoby – „kontakty” „Tarzana”, służące mu za źródła informacji bądź udzielające pomocy związanej z zabezpieczeniem potrzeb mających wpływ na funkcjonowanie oddziału partyzanckiego.

Rozdział czwarty omawia komunistyczne represje względem Tadeusza Gajdy oraz jego ojca – Jana Gajdy „Zawiszy”, który od maja 1945 r. służył w oddziale syna. Sabat opisuje rozwój struktur aparatu bezpieczeństwa Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego; prowadzone przez UB akcje wobec podziemia niepodległościowego; taktykę i działania bezpieki wymierzone bezpośrednio w Tadeusza Gajdę i jego żołnierzy, w tym liczne obławy i aresztowania ze szczególnym uwzględnieniem obławy w Lipowcu, przeprowadzonej przez grupy operacyjne 3. DP w lipcu 1945 r.; okoliczności aresztowania Tadeusza Gajdy w dniu 7 sierpnia 1946 r. w pobliżu Parku Strzeleckiego w Tarnowie; przebieg rozprawy przed WSR w Krakowie (faktycznie odbyła się w dniach od 23 do 25 września 1946 r. w siedzibie Sądu Okręgowego w Tarnowie; 27 września ogłoszono wyrok); czas oczekiwania i przygotowania na wykonanie wyroku śmierci, egzekucja Tadeusza Gajdy w dniu 14 października. Należy zaznaczyć, iż Autorka w tym fragmencie opracowania nie ograniczyła się tylko i wyłącznie do przedstawienia oraz udokumentowania tych tragicznych momentów w życiorysie Tadeusza Gajdy, ale podjęła też próbę wnikięcia w „głęb duszy i umysłu bohatera”, starając

24 Tamże, s. 119.

się zdiagnozować jego ówczesny stan emocjonalny i psychiczny. Pomocne w tym okazały się nie tylko zachowane wspomnienia (m.in. Józefa Lulka „Wichury”, przebywającego w jednej celi z Tadeuszem Gajdą), ale i artefakt, który pozostał świadectwem po ostatnich dniach życia „Tarzana” – tj. różaniec z wykonanymi z chleba paciorkami, połączonymi papierowym sznurkiem z krzyżkiem zaczernionym sadzą. To właśnie szczerą i gorącą modlitwa umożliwiła Gajdzie przyjęcie pełnej opanowania i godności postawy w obliczu nadchodzącej śmierci²⁵. Dowody analogicznego przeżywania czasu więziennej gehenny odnaleźć można w przypadku wielu innych żołnierzy i działaczy podziemia antykomunistycznego – np. na wystawie stałej w Muzeum Żołnierzy Wyklętych w Ostrołęce znajduje się różaniec z chleba wykonany przez Franciszka Wojsza w trakcie jego pobytu w więzieniu w 1947 r.²⁶ W podobny sposób traktować można również słynne grypsy więzienne pułkownika Łukasza Cieplińskiego, będące zapisem przeżyć wewnętrznych bohatera w ostatnich miesiącach życia, w których występuje wielokrotne odwołanie do Chrystusa, idei Chrystusowej, a także Maryi oraz modlitwy różańcowej, odmawianej przez niego codziennie w więziennej celi²⁷.

Ostatni podrozdział w tym rozdziale Autorka poświęciła sprawie Jana Gajdy, którego funkcjonariusze UB zatrzymali dzień po aresztowaniu „Tarzana”, 8 sierpnia 1946 r. w Mielcu. 18 września ogłoszono wyrok śmierci podczas rozprawy w trybie doraźnym, który wykonano na nim 26 września na terenie więzienia mieszczącego się w rzeszowskim zamku.

W ostatnim, piątym rozdziale swojej publikacji Sabat podejmuje problematykę współczesnych pedagogicznych implikacji postawy patriotycznej Tadeusza Gajdy. Przedstawiła w nim wszelkie działania podejmowane po 1989 r. związane z przywróceniem „Tarzanowi” właściwego,

25 Tamże, s. 232.

26 *W Ostrołęce otwarto Muzeum Żołnierzy Wyklętych – 1 marca*, oficjalna strona internetowa Instytutu Pamięci Narodowej, <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/160510,W-Ostrolece-otwarto-Muzeum-Zolnierzy-Wykletych-1-marca-2022.html>, dostęp: 13.11.2024.

27 A. Rybicki, *Pułkownik Łukasz Ciepliński (1913–1951) jako wzór osobowy w chrześcijańskiej formacji mężczyzn. Studium na podstawie jego grypsów więziennych*, „Roczniki Teologiczne”, 69 (2022) nr 11, s. 186–187.

należnego mu miejsca w świadomości historycznej Polaków, poczynając od rehabilitacji prawnej, poprzez proces ekshumacji i godny pochówek szczątków bohatera, po inicjatywy komemoracyjne, edukacyjne i popularyzatorskie. Wpisują się one nie tylko w kształtowanie właściwego, pełnego szacunku stosunku społecznego, zarówno w wymiarze lokalnym, jak i ogólnokrajowym, do dokonania Tadeusza Gajdy, ale i wizerunku całego polskiego podziemia antykomunistycznego po drugiej wojnie światowej. Symbolika tego procesu pobudza też do refleksji nad trudną historią Polski i Polaków w XX w.

Wieńczący tę część omawianego opracowania podrozdział czwarty, który zawiera rozważania dotyczące roli nauczyciela w upowszechnianiu biografii. Punktem wyjścia w tym przypadku było m.in. przeprowadzone przez Autorkę w 2016 r. badanie na temat popularyzacji wiedzy o Żołnierzach Niezłomnych oraz podejmowania działań w upowszechnianiu biografii żołnierzy polskiego podziemia antykomunistycznego przez nauczycieli²⁸. Umożliwiły one Sabat sformułowanie wniosku, iż indywidualne zaangażowanie nauczycieli w obszar działań praktycznych związanych z tą tematyką nie jest częstą praktyką w ich oddziaływaniach wychowawczych i pracy edukacyjnej. Przyczyn tego stanu rzeczy upatrywać można w pragmatyce życia szkolnego, indywidualnym stosunku uczących do problematyki wychowania patriotycznego oraz treści, którymi jest ono wypełnianie, a także w założeniach programów wychowawczych szkół i treści programów nauczania. Zapewne nie sprzyjają takim działaniom również zachodzące obecnie przemiany społeczno-kulturowe (i szerzej – cywilizacyjne), prowadzące często do propagowania m.in. za pośrednictwem mediów i upowszechnianych w sensacyjnej formule przekazu, poglądów wpisujących się w nieodpowiedzialny rewizjonizm historyczny.

28 K. Sabat, *Pedagogiczne implikacje patriotycznej działalności Tadeusza Gajdy*, s. 280; tamże, *Nauczyciel wobec upowszechniania wiedzy o „Żołnierzach Wyklętych”*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 3 (2018) nr 1, s. 129, DOI: 10.36578/BP.2018.03.08.

Wśród licznych inicjatyw i form upowszechniania historii polskiego podziemia niepodległościowego, w których nauczyciele mogą zaangażować uczniów, wymienionych i opisanych przez Autorkę, znalazły się obchody Narodowego Dnia Pamięci Żołnierzy Wyklętych, Bieg Pamięci Żołnierzy Wyklętych „Tropem Wilczym”, liczne rajdy i wydarzenia łączące walory edukacyjno-wychowawcze z aktywnością fizyczną, wybór na patronów szkół żołnierzy podziemia niepodległościowego po drugiej wojnie światowej, wycieczki do miejsc pamięci i muzeów dedykowanych pamięci Żołnierzy Wyklętych, konkursy wiedzy, upowszechniające sylwetki bohaterów itp. Wszystkie te działania służą kształtowaniu wśród dzieci i młodzieży szkolnej swoistej „kultury ducha”, na którą składa się również moralność patriotyczna, natomiast zadaniem szkoły jest utwierdzanie uczniów, że są to wartości trwalsze niż sukces, kariera i dobra materialne, bowiem są one rdzeniem naszej cywilizacji²⁹.

W zakończeniu swojej pracy Autorka podkreśliła, iż biografia Gajdy jest przykładem urealnienia idei narodowo-wyzwoleńczych w życiu, natomiast realia naszej współczesności, powodują, że „bardziej niż kiedykolwiek powinniśmy odwoływać się do pielęgnowania patriotyzmu i wychowania ku wartościom”³⁰. Egzemplifikację stanowią w tym kontekście biografie osób czynnie urzeczywistniających na przestrzeni dziejów, wspomniane idee. Bez wątpienia opracowanie Sabat jest jednym z tych, które należy docenić także w tym wymiarze, jako cenną pomoc dla nauczycieli w wychowaniu młodego pokolenia Polaków do wartości patriotycznych.

Analizując pracę Sabat, nasuwa się szereg refleksji o charakterze pedagogicznym i pozapedagogicznym, m.in. dotyczących znaczenia i roli edukacji historycznej nie tylko w krzewieniu wiedzy, ale jako nauki formacyjnej (moralnej), stanu świadomości historycznej w społe-

29 T. Czaplą, *Świadomość patriotyczna ucznia w świetle przeobrażeń współczesnej szkoły w oparciu o doświadczenia pracy z młodzieżą szkół średnich*, w: *Żeby dzieje ludzkie nie zatarły się w pamięci... Rozważania o współczesnych problemach edukacji historycznej i roli historyków w XXI wieku*, red. P. Juško, P. Korzeniowski, M. Borys, M. Małozieć, Tarnów 2011, s. 53.

30 K. Sabat, *Pedagogiczne implikacje patriotycznej działalności Tadeusza Gajdy*, s. 289.

czeństwie polskim, zwłaszcza tej dotyczącej dziejów Polski po drugiej wojnie światowej, polskiej kultury memoratywnej itd. Na plan pierwszy wysuwa się jednak, w opinii piszącego te słowa, kwestia konieczności poszukiwania nowego ideału wychowawczego współczesnego państwa polskiego. Czytając klasyczne dzieło ministra Sławomira Czerwińskiego odnajdujemy w nim taką konstatację i zarazem wskazówkę: „Ideal wychowawczy jest tym trwalszy, im bardziej wyrasta z podłoża warunków historycznych, potrzeb społecznych i prądów duchowych epoki. Musi on być w harmonii z tym, do czego społeczeństwo w danym okresie dziejowym dąży, czego potrzebuje i w co wierzy”³¹. Obecnie wielu pedagogów w swoich badaniach opisuje, analizuje i diagnozuje wiele problemów i zagrożeń dla wychowania do wartości. Postmodernistyczna przestrzeń kulturowa powoduje, iż tradycyjne wartości konkurują z nowymi trendami i modami, upowszechnianymi za pośrednictwem nowoczesnych środków komunikacji cyfrowej i różnorodnych działań marketingowych czyniących ze współczesnego człowieka „konsumenta treści”. Coraz trudniej w wymiarze politycznym i społecznym wypracować konsensus dotyczący kształtu wielu kluczowych aspektów składających się na naszą rzeczywistość i przestrzeń życia państwowego. Pogłębiają się postawy relatywizujące lub tworzą grupy żyjące mentalnie w syndromie „oblężonej twierdzy”, broniące za wszelką cenę swoich przekonań, nastawione konfrontacyjnie do odmiennych poglądów i wizji świata. W takich okolicznościach niemożliwym wręcz wydaje się sformułowanie nowego, ogólnie aprobowanego ideału wychowawczego nowoczesnego społeczeństwa polskiego XXI w. Pewną odpowiedzią na tę swoistą niemoc może być budowanie panteonu osobowych wzorów wychowawczych i możliwie konsekwentne i skuteczne ich upowszechnianie. Wzory te, będące w istocie emanacją (konkretyzacją)³² określonych

31 S. Czerwiński, *O nowy ideał wychowawczy*, wyd. drugie rozszerz., Warszawa 1934, s. 22.

32 M. Nowak, *Teorie i koncepcje wychowania*, Warszawa 2008, s. 349.

ideałów wychowawczych, umożliwiając wychowankom identyfikację z danymi osobami, a tym samym stwarzając możliwości transferu pożądanych wartości i postaw życiowych. Im większy, jako pedagogzy, taki panteon wzniesiemy, tym bardziej zbliżymy się do sformułowania wspomnianego ideału wychowawczego na obecne czasy. Swoją pracą, Sabat, położyła ważną cegielkę pod budowę niniejszego panteonu. Bowiem, założyć należy, iż jednym z kluczowych elementów składowych tego postulowanego ideału powinny być wartości patriotyczne, a także szacunek do naszego dziedzictwa historycznego i tradycji narodowej.

Reasumując, publikacja autorstwa Katarzyny Sabat jest pozycją ważną i potrzebną, zarówno ze względu na jej wartość poznawczą, jak i w wymiarze pedagogicznym, w tym w zakresie biografistyki pedagogicznej. Może stać się także inspiracją do podejmowania analogicznych projektów badawczych w obszarze nauk pedagogicznych. Szacunek budzi autentyczne zaangażowanie Autorki w rekonstrukcję życiorysu i losów Tadeusza Gajdy, ale i też w swoiste „ożywienie” tej postaci, poprzez działania na rzecz przywrócenia jej miejsca w szeroko pojętej świadomości społecznej. Także dzięki niej, jest to więc biografia symbolicznie, ponownie otwarta, a jej karty wciąż mogą być wypełniane nową treścią.

Bibliografia

- Całek A., *Biografia naukowa: od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze*, Kraków 2013.
- Czapla T., *Świadomość patriotyczna ucznia w świetle przeobrażeń współczesnej szkoły w oparciu o doświadczenia pracy z młodzieżą szkół średnich*, w: *Żeby dzieje ludzkie nie zatarły się w pamięci... Rozważania o współczesnych problemach edukacji historycznej i roli historyków w XXI wieku*, red. P. Juško, P. Korzeniowski, M. Borys, M. Małozieć, Tarnów 2011, s. 43–53.

- Frączek Z., *Wstęp do teorii wychowania*, Rzeszów 2022.
- Czerwiński S., *O nowy ideał wychowawczy*, wyd. drugie rozszerz., Warszawa 1934.
- Magier P., *Biografistyka pedagogiczna – przyczynek do definicji*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 8 (2023) nr 1, s. 15–33, DOI: 10.36578/BP.2023.08.05.
- Mastalski K., *Zarys teorii wychowania*, Kraków 2002.
- Michalski A., *Dyskusja panelowa – „Materiały IPN jako źródło historyczne. Szansa czy pułapka historyków”*, Słupsk, 25 lutego 2005 r., „Słupskie Studia Historyczne”, 12 (2006) s. 303–307.
- Nowak M., *Teorie i koncepcje wychowania*, Warszawa 2008.
- Pieter J., *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967.
- Rybicki A., *Pułkownik Łukasz Ciepłiński (1913–1951) jako wzór osobowy w chrześcijańskiej formacji mężczyzn. Studium na podstawie jego grypsów więziennych*, „Roczniki Teologiczne”, 69 (2022) nr 11, s. 173–195.
- Sabat K., *Nauczyciel wobec upowszechniania wiedzy o „Żołnierzach Wyklętych”*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 3 (2018) nr 1, s. 113–131, DOI: 10.36578/BP.2018.03.08.
- Sabat K., *Pedagogiczne implikacje patriotycznej działalności Tadeusza Gajdy „Tarzana” (1924–1946)*, Zamość 2024.
- Skrzyniarz R., *Wprowadzenie*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 1 (2016) nr 1, s. 9–19, DOI: 10.36578/BP.2016.01.01.
- Szulakiewicz W., *Biografistyka i jej miejsce w historiografii edukacyjnej po II wojnie światowej*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 19/20 (2004) s. 5–14.
- Walewander E., *Biografistyka pedagogiczna i jej przekaz*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2019, nr 1–2, s. 247–254.
- Zalejko G., *Przeciw metodzie (biograficznej). Refleksje nad historycznością biografistyki*, w: *O biografii i metodzie biograficznej*, red. T. Rzepa, J. Leoński, Poznań 1993, s. 15–24.
- Żychowska M., *Represje komunistyczne w Tarnowskim 1945–1956*, t. 1: *Miasto i powiat Tarnów*, Kraków 2013.
- W Ostrołęce otwarto Muzeum Żołnierzy Wyklętych – 1 marca, oficjalna strona internetowa Instytutu Pamięci Narodowej, <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/160510,W-Ostrolece-otwarto-Muzeum-Zolnierzy-Wykletych-1-marca-2022.html>, dostęp: 14.11.2024.